

До історії боротьби між П. Дорошенком та П. Суховієм в 1668—1669 рр.

Написав *Микола Андрусак*.

I.

Похід правобічного гетьмана Петра Дорошенка на Лівобережжя та смерть лівобічного гетьмана Івана Брюховецького в хвилі стрічи правобічних і лівобічних козаків дня 17 червня 1668 р. на Сербинськiм полі біля Диканьки¹⁾ давали нагоду Українцям перечеркнути постанови недавнього андрусівського договору. Однак неприхильність Запорожців до Дорошенка не дозволила йому зєдинити Україну під одною булавою. Запорожці по смерті Брюховецького, що їм завдячував булаву, знова забажали накинати Україні свого вибранця.

Щоби перевести свої пляни, Запорожці рішили зєднати татарську поміч і виправили посольство до кримського хана²⁾. Запорожські послы, що прибули до хана перед 18 серпня 1668 р., грозили йому своїм походом на Крим, наколиб він не прислав їм орди на се, щоби вони, скинувши з гетьманства Дорошенка, вибрали собі иншого гетьмана³⁾. Тим посольством проводив запорожський писар Петро Суховій⁴⁾, без сумніву ініціатор запорожсько-татарського союзу⁵⁾. Походив з Правобе-

¹⁾ Д. І. Яворницький: Історія запорожскихъ козаковъ, т. II. Петербург 1895, с. 394—400.

²⁾ Літопис Самовидця, 2 вид. Київ 1878, с. 101.

³⁾ F. Kłuczycki: Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, т. I, ч. I, Краків 1880, с. 470, ч. 173. Лист Злотницького й Міховського, польських резидентів при ханськiм дворі, з Магуші, 18. VIII 1668 до коронного гетьм. Я. Собєського.

⁴⁾ Хоч в більшості джерельних згадок називається він Суховієнком, то однак властиве його прізвище є Суховій, бо так він сам підписувався в своїх листах. (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 180—181, ч. 25, с. 221—222, ч. 75).

⁵⁾ За ініціативою Суховія промовлялиб слова в літописі Самовидця (с. 101): „будучи Суховієнко на Запорожю и самъ листи писавши, и в посольствѣ до хана поїшовъ“ — подібно оповідає за Самовидцем Грабянка (Літопис, Київ 1854, с. 199).

режжя¹⁾), одначе перед кількома літами до того часу правдоподібно переселився з своєю близькою ріднею на Лівобічну, чи може на Слобідську Україну²⁾). Був ще молодий, мав щойно 23 роки, одначе „досужей и ученой“ — як оповідав в Москві ніжинський протопоп Симеон. Він зумів зєднати хана для себе; хан мав хвалити його перед Запорожцями та висловлював своє бажання, щоби вони все таких мудрих послів як Суховій до нього присилали, а не таких, як передтим³⁾). Чим ханові Суховій заїм-понував — невідомо; досить, що Запорожці зобов'язалися не нападати на татарські юрти⁴⁾). Ізза того хан прийняв радо пропозицію Запорожців і „учинивши згоду, дав солтанів з ордами“⁵⁾).

Запевнивши собі кримську поміч, Запорожці приступили до вибору гетьмана. Вибрали очевидно Петра Суховія, що як гетьман з татарської руки прийняв також і печать кримського хана: лук і дві стріли, місто прийнятої досі гетьманської печати: козак з мушкетом. Вибір відбувся сейчас по повороті запорожського посольства з Криму з кінцем серпня 1668 р., бо першу згадку про це подає нам чернець київського Кирилівського монастиря Езекиїл, що перебував в перших днях вересня (по старому стилеві) у гетьмана Дорошенка в Чигирині; в часі його побуту в Чигирині Дорошенко вже готовився до походу проти нового гетьмана Суховія⁶⁾).

Про цей вибір Запорожцями гетьмана збереглися в джере-

1) С. Величко: Лѣтопись событій, т. II, Київ 1851, с. 167.

2) Виразних вісток про це нема, тільки в своїм універсалі пише Суховій: „отъ многихъ лѣтъ житія, достався не на счастливое оплаканіе свое въ Московскомъ государствѣ лѣтъ мѣшканья“ (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 84, ч. 32), а його брат з жінкою мав перебувати в Зінькові (Ibid. с. 113, ч. 41). На цім опираю я свій здогад.

3) С. Соловйов: Исторія Россіи, кн. III, т. XII, с. 371—2: Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34. Зізнання в посольськѣм приказі ніжинського протопопа Симеона 9 листопада 1669.

4) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 154, ч. 51.

5) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 101; Літ. Грабянки, с. 198—199.

6) Д. Бантин-Каменський: Источники для малороссійской исторіи, т. I, Москва 1858, с. 206; Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 83, ч. 31. — Костомарів (Рупна, Вѣстн. Европы, 1879, т. IV, с. 558) подає, що вже перє висланням на Крим посольства вибрано Суховія гетьманом. Цьому одначе заперечує вище згаданий лист Злотницького й Ліховського до Собєського: „Jakoż у przy nas kozacy Zaporozcy z tym przysłali, że ieżeli Chan Ord nam nie przyszle, abyśmy Doroszenka zrzuciwszy, in-szego Hetmana stawili, tedy z Siczy wyszedzsy prosto na Krym poy-dziemy“. (Kluczycki, l. cit).

лах суперечні звістки. Шляхтич Ян Білкевич, що вийшов з кінцем жовтня 1668 р. з чигиринського полону, оповідав опісля в Києві, що тому місяць вибрали на Запорозжжі нового гетьмана Степана Вдовиченка, запорожського генерального писаря. Йому піддалися Полтава, Гадяч, Лубні й інші лівобічні городи, а Дорошенкового брата й чигиринського полковника задержано у в'язниці в Гадячі. На ці городи, що прихилилися на бік Вдовиченка, післав гетьман Дорошенко свого брата Грицька з 300 козаками й 600 Татарами, що були при нім. В часі вибору Вдовиченка гетьманом були на Запорозжжі ханські послы, з якими Запорозжжі заключили умову, що татарські вольности мали бути біля Запорозжжя так, як за старого Хмельницького, а Татари мали прислати негайно Запорозжжям 80.000 війська на поміч. Після того Вдовиченко посилав тричі своїх послів з листами до Дорошенка, щоби він звернув доходи (животы) Брюховецького та йшов на чорну раду на Запорозжжя; когож там військо вибере та бунчук і булаву кому дасть, цей буде гетьманом. Дорошенко обіцяв прибути на раду, одначе спершу післав на Запорозжжя своїх вивідачів. Ці повернувши сказали йому, що його хочать на Запорозжжі вбити: ізза чого Дорошенко розпустив своє військо й нікуди не виходить сам з Чигирин¹⁾. Крім цього оповідання маємо ще й иншу звістку про „гетьмана Вдовиченка“. Московський воєвода в Києві Петро Шереметєв післав 5 грудня 1668 р. до царя лист, який написав до нього польський гетьман кн. Дмитро Вишневецький. Вишневецький сповіщав Шереметєва на основі відомостей, одержаних від підвладного собі полковника Яна Піва, що на Запорозжжі кримський хан вибрав Степана Вдовиченка й пише до Дорошенка, щоби він прибув на Запорозжжя на раду; наколиж не прибуде, то хай не називається гетьманом, а булаву й бунчук віддасть Вдовиченкові. Наколиб Дорошенко цього не зробив, то тоді Вдовиченко піде на нього війною. Далі доносив Вишневецький Шереметєву, що Запорозжжі й Татари воюють Дорошенкові городи, нищать і палять села, вирізують або забирають в полон людність²⁾.

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VІІ, с. 102—103, ч. 36. Зізнання з д. 6. XI 1668.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VІІ, с. 141—142, ч. 48. На основі тих двох звісток приймає Яворницький (ор. cit., с. 403—404), що Запорозжжі, заключуючи союз з Кримом, вибрали в перших днях вересня гетьманом Вдовиченка; оповівши це, що подають про „гетьмана Вдовиченка“ наведені мною звістки, Яворницький не каже нічого, що сталося з Вдовиченком, тільки оповідає далі про посольство Запорозжців до кримського

Більше загадок про „гетьмана Вдовиченка“ не маємо; нато-мість маємо вчасніші від вище наведених звісток про нього та сучасні й пізніші відомости про Суховія. По тим відомостям Су-ховій перебуває в тім самім часі в тих околицях, в яких по на-веденим в горі звісткам мавби перебувати Вдовиченко. Згаду-ваний вже чернець Езекіїл оповідає, що Суховій писав до Доро-шенка й заборонював йому називатися запорожським гетьманом. Зноваж друга половина Запорозжців, що не хотіла Суховія за гетьмана, писала до Дорошенка, щоби він ішов на Лівобережжя на чорну раду, а вони Суховія та його стріли своїми мушкетами поламають¹⁾. Прибувши з Київа до Москви 8 листопада Оле-ксандер Яцковський та Афанасій Кіселев оповідали, що Татарів прикликав новий гетьман Суховій, а вони руйнують та бють, граблять і забирають в полон козаків²⁾. Московський агент на Україні, шляхтич Теофіль Бобрович писав, що 4 грудня приїхали до Гадяча з листом від полтавського наказного полковника Ман-жоса козаки; вони розповідали йому, що до Лубнів приїхав Су-ховій разом з татарським писарем та сімома Татарами. Опісля прибуло до Лубнів около 4000 Татарів, яких Суховій хотів там поставити на зимівлю, одначе Лубенці не пустили їх до города, самогож Суховія мали задержати в городі. Брат Петра Суховія поїхав до Гадяча, де його закуто в кайдани, одначе його випу-щено на поруку зінківського отамана й сотників, тому що в Зінкові перебувала його жінка³⁾. З сучасного звіту якогось московського поручника довідуємося, що Суховій писав до До-рошенка, щоби він прийшов на раду, на якійби Запорозжці ви-брали гетьмана для обох боків Дніпра. Одначе Дорошенко до-відавшись, що його хотять на раді вбити, відповів Суховієві, що завжди рада й вибір гетьмана відбувалися в городах, а не на Запорозжжі⁴⁾. Зноваж ротмистрові Іванові Расловлеву, якого вислав воевода Шереметєв 23 листопада з Київа до Козельця, оповідав наказний гетьман Григорій Дорошенко, що він відпу-стив від себе з під Конотопа полки полтавський, миргородський

хана та про вибір Суховія гетьманом. Вже вище я на основі джерел подав, що Запорозжці вибрали Суховія гетьманом з кінцем серпня, тому неможливо, щоби ті Запорозжці, що заключили союз з Кримом, вибрали в тім часі гетьманом Вдовиченка.

¹⁾ Бявтин-Каменський, *op. cit.*, т. I, с. 206; Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 34.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34. ³⁾ *Ibid.*, с. 113, ч. 41. ⁴⁾ *Ibid.*, с. 154, ч. 51/IV.

ї лубенський; по дорозі напали на ці полки Татари й змусили їх служити Суховієві¹⁾.

Порівнюючи ці вище подані звістки про „гетьмана Вдовиченка“ та про Суховія, прийшов я до переконання, що оповідається тут про одну особу — запорожського писаря, вибраного гетьманом та заприятельного з Татарами, які помагають йому в боротьбі проти Петра Дорошенка; а воюють війська цього гетьмана-союзника Татар в тім часі на Лівобережжі в околицях Полтави, Гадяча й Лубен. Розуміється, що цим гетьманом є ніхто инший, тільки Петро Суховій.

Імя: Степан Вдовиченко не стрічається більше ніде в актах; одначе находимо там само призвище: Вдовиченко, а саме післанці Многогрішного Федір Тихонів та Петро Рачкеєвич з товаришами оповідали дня 24 травня 1669 р. в „Малоросійським приказі“ в Москві, що сторонник гетьмана Многогрішного полковник Михайло Кіяшко з козаками свого полку побив під Ромнами Дорошенкового сторонника полковника Грицька Гамалію, „и загналъ въ Роменъ, и многихъ казаковъ его (Гамалієвого) полку побили, и взяли въ языцѣхъ писаря его, да Запорожского знатного казака, прозвище Вдовиченка“²⁾. На основі цієї вістки можна здогадуватися, що перед Суховієм був через якийсь час на Запорожжі писар Вдовиченко; в наслідок чого не обізнані з внутрішніми перемінами на Січі люди, маючи вістку про вибір Запорожцями свого писаря гетьманом, думали, що вибрано власне гетьманом Вдовиченка, знаного їм з попередних літ як запорожського писаря³⁾. Не виключеним одначе може бути й те, що імя: Степан Вдовиченко є видумане народом, подібно як і згадка про запорожського кошового в 1672 р. характерника Микиту Вдовиченка⁴⁾. В кождім разі без сумніву певним є це, що татарська партія на Запорожжі вибрала гетьманом тільки Петра Суховія.

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40. ²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII с. 202, ч. 61.

³⁾ Слід зазначити, що вістки про вибір гетьмана Вдовиченка походять з польських кругів.

⁴⁾ Про цього Микиту Вдовиченка оповідає Соловйов (op. cit. с. 438—440) на основі звіту царського післанця на Січі Семена Щоголева в осени 1672 р. Звідки зачерпнув Соловйов такої звістки у звіті Щоголева — мені не відомо. В „Актах Ю. З. Р.“ т. XI, с. 350—364, ч. 110 — є поданий звіт Семена Щоголева, який одначе був на Січі в березні 1674 р. в справі перебуваючого там ложного царевича Симеона Олексієвича; запорожським кошовим був тоді Іван Сірко.

По звігові черця Езекіїла татарська партія на Січі обіймала тільки половину Запорожців, яких всіх було 6000¹⁾. Друга частина січовиків сприяла Дорошенкові; ці козаки писали гетьманові Дорошенкові, щоби він ішов на Лівобережжя в поле на чорну раду, а вони Суховієві стріли своїми мушкетами поломають. Дорошенко з пошаною відправив їхніх післанців, дав кожному післанцеві шубу, шапку та сафянові чоботи й послав через них на Січ дарунки, хлібні запаси й овочі²⁾. Самже він, укладаючись в тім часі потайно з турецьким урядом в справі прилучення України на автономічних правах до Туреччини³⁾, вже в перших днях вересня готовився до походу на Лівобережжя проти Суховія⁴⁾. Зібрав отже правобічні полки, а саме брацлавський уманський, черкаський, торговицький, білоцерківський, паволоцький, корсунський, чигиринський, кальницький та охотницький (серденяцький) над самим Дніпром біля Мошен⁵⁾. Одначе через Дніпро не переправлявся.

Тимчасом призваний Суховієм калга-солтан з Татарами, пробувши два тижні на Запорожжі, пішов Моравським шляхом на Полтаву⁶⁾ проти війська білгородського воєводи Григорія Ромодановського. До участі в цім поході віззав калга-солтан також гетьмана П. Дорошенка; цей одначе, видячи прихильність орди до Суховія, сам не пішов, вислав тільки свого брата Григорія. Під Сокірною переправилися через Дніпро з своїми військами Григорій Дорошенко, Суховій та калга-солтан⁷⁾. Проти них вислав Ромодановський, що за той час успів перетягнути на свій бік Дорошенкового наказного гетьмана Д. Многогрішного, відділ війська з своїм сином Андрієм на чолі; одначе Татари роз-

1) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31 — Яворницький (ор. cit. с. 404) подає хибно, що самої татарської партії було 6000 козаків.

2) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31.

3) Бантиш-Каменський, ор. cit., с. 208—212: — Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 218—220, ч. 73; — E. Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. V, part. I, Букарешт 1885, с. 74—76, ч. 87. — Умовні статті Дорошенка з Туреччиною з дня 30 серпня 1668 р. — Два Дорошенкові післанці в цій справі явилися у Царгороді в грудні 1668 р. (N. Iorga: Geschichte des osman. Reiches, т. IV, Гота 1911, с. 140).

4) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31.

5) Бантиш-Каменський, ор. cit. с. 207: — Костомарів, ор. cit., Вѣстникъ Европы 1879, т. IV, с. 588.

6) Kluczyński, ор. cit., с. 418, ч. 183, — лист Яблоновського з Залізців 3. X. 1668 до Собеського; — Величко: Лѣтопись событій, II, с. 167.

7) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 88, 97, 99, ч. 34, с. 102, ч. 36: — Величко, l. cit.; Яворницький, ор. cit., с. 404—405.

били цей відділ 20 жовтня 1668 р. біля села Гайворона, конопського повіту, самогож Андрія взяли в полон та відіслали на Крим. Після того Григ. Ромодановський відступив до Путивля¹⁾.

З того часу маємо цікавий універсал гетьмана Суховія, який подав дня 22 грудня 1668 р. в „Розряді“ в Москві шляхтич Теофіль Бобрович. В цім універсалі звертається Суховій до козаків та посполитих на Лівобічній Україні. Подає, що він від многих літ свого життя переселився в московську державу на нещасливе оплакування своєї осиротілої матері, — спільної їм батьківщини, та весь час пронятий журбою про неї, як правдивий її син; одначе, хоч бачив упадок України, мовчав, скриваючи в серці свій жаль та вичікуючи кінця. Так заховувався він до хвилі, коли московський цар і польський король зміцнили між собою мир в цілі успокоєння бідної України, поділивши її між себе „чтобъ ей тѣмы мѣрами, сирѣчь раздѣленіи, по малу-малу въ крѣпкіе то отъ своей стороны взявши руки, а потомъ и всѣми силами напустивши, тако ее уязвить, яко людей православныхъ, христiанской народъ, особно войско запорожское, старожитнымъ ихъ мѣстамъ славнымъ низовымъ Запорожьямъ, жены и дѣти, и сушіе младенцы мечемъ или въ вѣчну, въ тяжкую, подобно египецкую, работу московскую взятіемъ снести и искоренити плѣнненіемъ, мѣста и села съ церквами Божіими, со всѣми ихъ святостями огню и запустѣнію сицевому предати, чтобъ вмѣсто городовъ дикіе звѣри и всякой гадъ гнѣзды своя укоренивши обитали“. Бачучи це приготування неволі для України та заглади для його усього від одної матері походячого брацтва посполитого українського, христiянського народу по обох боках Дніпра, Суховій накликавав Українців до братньої любови та єдності; взивав, щоби не ймили віри обманним царським грамотам і через те не попали необережно в приготувану жорстокість. Пригадував козакам лукавство царя і короля, яких козаки в часі війни захищають своїми головами та грудьми; колиж одначе прийде до мирових переговорів, то козаків до них не пускають, тому що царі про ніщо инше не переговорюють з Ляхами, тільки про те, якби козаків позбавити їхніх вольностей. Так обманювала Москва Богдана Хмельницького, взиваючи,

¹⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 101—102; — Літ. Велпчка, т. II, с. 167—168; — Літ. Грабянка, с. 199; — Лѣтописецъ для описаніе краткое.. в „Сборникъ-у лѣтописей, отн. къ ист. Ю. и Зап. Руся“, Київ 1888, с. 26; — Ригельман Ол.: Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи, ч. II, Москва 1847, с. 106; — Яворницький. ор. с., с. 405.

щоби він захищав її перед ворогами, а сама тайно переговорювала з Ляхами в справі винищення запорожського війська й заглади усієї України. Також й андрусівський договір держала Москва в тайні перед Брюховецьким, хоч він був боярином. Однак Брюховецький довідався про цю тайну, що цар хоче Ляхам Київ віддати та що в цілі винищення Українців дозволено їм церкви перемінювати в костели. На виконання цього злого діла присягнув цар в Москві разом з двома єзуїтами. З тієї причини боярин Ордин-Нащокін мав іти з великим військом на Україну не в іншій цілі, як тільки, щоби забрати Брюховецького до Москви, всіх Українців загнати в московську неволю, а Київ віддати Ляхам. І певно булоб це сталося, наколиб Брюховецький, що за всіх своєю кров'ю запечатав, був цього не спостеріг; булиб всі до того часу пішли в тяжку московську неволю, а цар позволивби Ляхам безпроволочно козаків як грибів забирати й гнати в неволю як невинні вівці на зарізь. Для того теж вислав цар на Україну ще один полк війська. Тому остерігав Суховій Українців перед загладою, яку готували Москва й Польща для милої його матері, бідної України; взивав, щоби занекали всяких роздорів. Притім Суховій, нагадуючи Єреміїв плач, писав: „Такову вамъ всѣмъ и милой отчизнѣ лютую и уготовленную, сердцемъ уязвенною язвою отъ сердечного опоболѣнія, вопію и глаголю: яко аще азъ умолкну, каменіе возопієть! Сице аще забуду тебе, Іерозалиме, болѣзнь моя на лютую жестокость и нечаемую пагубу устремленную, матко милая отчизно, бѣдная Украина, забвенна буди десница моя, егоже сіє ради твоего добра пишу, прилпни языкъ мой гортани моему, имже сіє тебѣ и всѣмъ твоимъ любезнымъ сыномъ моей единоутробной братіи, всему православному народу, въ Украинѣ живущимъ проглашаю“. Заявляв, що не боїться страждань за цей остерігаючий лист, бо лучче йому вмерти за здоров'я всіх Українців і вольности Божої церкви, ніжби вороги мали винищити огнем і мечем Україну та забрати Українців в тяжку неволю. Просить повірити його неложній пересторозі, а не слухати блудних грамот, писаних для розірвання єдності між лівобічними та правобічними Українцями; взиває всіх в єдності та любови боротися до загину. Він же сам заявляв свою готовість боротися до загину „за милую свою матку, плачущую отчизну, и за всѣхъ вась“. Взивав до бодрости, бо тоді можуть все одоліти та зажити в мирі й тишині. Поручав вкінці, щоби всі прочитавши цей універсал, подавали його з города в город, з міста до міста, всюди, щоби

перед всіма його прочитано, та щоб усі знали про приготовану для них загладу й не далися звести¹⁾. Цей універсал потверджує звістку, що Суховій був „учений“²⁾. Крім цього універсалу мав Суховій посилати свої універсали на Правобережжя; в них намаляв він правобічних Українців до непослуху супроти гетьмана Дорошенка³⁾.

Після бою біля Гайворона пробував Суховій з Татарами якийсь час біля Ромен⁴⁾; про нього ходили чутки, які одначе нічим не потверджувалися⁵⁾, що він побісурманився та називається по татарськи Шамай (Ошамай) чи Ашпат-мурза⁶⁾. Зноваж Григорій Дорошенко, якого брат після зради Многогрішного назначив лівобічним наказним гетьманом, відстав від Татар, тому що солтани веліли віддати булаву й бунчук Суховієві. Рушив під Конотоп і звідтам відпустив від себе полки: полтавський, миргородський і лубенський; по дорозі ці полки переняли Татари й змусили їх перейти на бік Суховія. На його бік перейшов та-

1) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 84—86, ч. 32 (без підпису), т. VIII, с. 46—48, ч. 12 (хибно підписаний Теофіль Бобрович). Цей другий список подали в Москві 30 січня 1669 р. післанці Многогрішного обозний Петро Забіла з товаришами; вони бажаючи, щоби цар забрав з України Теофіля Бобровича, заявили, що автором його є він; цар, хоч послам приобіцяв відкликати Бобровича з України (Акты Ю. З. Р. VIII, с. 40, ч. 11; — Костомарів, *ор. cit.* Вѣстникъ Европы 1879, IV, с. 609), то одначе цього не зробив. А Костомарів (*l. cit.*) зазначає, що цей лист, обвиняючий Бобровича о зраду, не збудив супроти нього жадного підозріння, бо не відомо, щоби московський уряд переводив в цій справі слідство. — Очевидно в Москві пізнано, що поданий Забілою бунтівничий лист Бобровича є нічим иншим, як тільки універсалом Суховія, який вже передтим прислав до Москви Бобрович. Зміст цього універсалу промовляє за тим, що вийшов він з запорожського середовища, прихильного Брюховецькому; сумнівним є місце видання: Путивль, 17 жовтня 1668. Годі приймати, щоби Суховій був в Путивлі в тім часі; можливо отже, що будучи з яким загоном в околиці Путивля, видав цей універсал, або Бобрович, переписуючи цей універсал для московського уряду, подав місце і час свого перебування в часі висилання його до Москви.

2) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34; — Величко (Літ., II, с. 167) пише про Суховія, що він „быль тежъ дѣломъ силенъ, въ рѣчахъ свѣтовыхъ цекавъ, и въ писмѣ Козако-Рускомъ доволенъ“.

3) Д. Бантиш-Каменський, *ор. cit.*, с. 201 (Слідство проти еп. Медодія в Москві 1668); — Величко, *ор. cit.*, с. 167.

4) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 102; — Літ. Величка II, с. 168; — Літ. Грабянки, с. 199. Сборникъ лѣтописей, с. 26; — Ригельман, *ор. cit.*, с. 107; — Яворницький, *ор. cit.*, с. 405.

5) Костомарів, *ор. cit.* Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 589.

6) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40; с. 151, 152, ч. 51; с. 157, ч. 52.

кож переяславський полковник Дмитрашко Райча¹⁾. Разом з ордою до 100.000 люда та з полтавським, лубенським і миргородським полками став Суховій на Липовій Долині над р. Хорол, гадяцького повіту, а полковник Райча з 2000 козаками під Басанню²⁾.

Тимчасом гетьман П. Дорошенко після того, як його брат Григорій відлучився від Татар, розіслав по українських городах листи; в них зазначував, що Татари хочуть всіх українських молодців забрати на Крим та велів козакам бити Татар³⁾. Бажаючи зєднати собі низових козаків, вислав кілька тисяч городових козаків під проводом Івана Сірка⁴⁾ нищити татарські улуси. Подаючи вістку про це гадяцькому сотникові, Дорошенко натякував при тім, що Татари стараються посварити Українців, щоби самі могли без перешкоди спустошити Україну⁵⁾. Звернувся також до полковників, щоби зі своїми полками прибували до нього; супроти того прибули правобічні полковники на Ташлик та рішили разом з Дорошенком триматися Москви⁶⁾. З ними рушив гетьман на стрічу Татарам під Кременчук, взиваючи також Многогрішного, щоби він з лівобічними полками прибув під Кременчук⁷⁾. Розуміється, що це візвання було безуспішним; одначе

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40, оповідання Григ. Дорошенка Іванові Расловлеву, післанцеві Шереметева, з д. 23. XI. 1668. Інша вістка подає, що при Суховію знищилось тільки 300 Запорозкців (Ibid., с. 157, ч. 52).

²⁾ Ibid., с. 151, ч. 51 — зізнання в посольськiм приказі в Москві прибувшого з Києва стольника Назарія Михайловича Засецкого — 28. XII. 1668.

³⁾ Ibid., с. 151, ч. 51, с. 167, ч. 59.

⁴⁾ Іван Сірко, що був кілька разів кошовим на Січi, непримирний ворог Кримців, походив з Мерефи на Харківщині (Яворницький Д. І.: Іванъ Дмитріевичъ Сірко, Петербургъ 1894, с. 8) і був в 1665—1668 рр. харківським полковником; 14. III. 1668 підняв він повстання на Слобідщині проти московських воеводів (В. Данилевич: Нові дані для біографії Івана Сірка, в „Зап. Укр. Наук. Т-ва“ в Києві, кн. III, 1909, с. 140—148). Після бою проти московських військ під Охтиркою, жив якийсь час в Кишенці, відтак в Торговиці (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 91, ч. 34), а з кінцем жовтня був вже у гетьмана Дорошенка в Чигирині (Ibid., с. 104, ч. 36); з того часу весь час боротьби Дорошенка з Суховієм був по боці першого і воював з Дорошенкового наказу Татари (Ibid., с. 150, ч. 51).

⁵⁾ Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 111, ч. 41 — Чигирин, 19. XI. 1668.

⁶⁾ Ibid., с. 167, ч. 59.

⁷⁾ Ibid., с. 153, ч. 51 — зізнання післанця від еп. Л. Барановича в Москві, 12. XII 1668.

Дорошенко й Сірко з правобічними полками громили орду в Кременчузі й інших місцевостях¹⁾.

Рівночасно старався Дорошенко помиритися з Татарами, жадаючи видачі Суховія. Татари відповіли йому жаданням видачі їм Сірка в заміну за Суховія²⁾. Притім жалівся хан Дорошенкові на козацькі напади на кримські юрти³⁾. Супроти того не могло прийти до замирення між Татарами й Дорошенком, тому що Дорошенко не міг виконати татарських жадань.

Суховій, бачучи, що Дорошенко навіть не думає уступити йому гетьманської булави, вирушив з ордами на Правобережжя; Татари заганялися під Чигирин, Черкаси й Крилів, набрали багато полону, вирізали та спалили. Дорошенко був в скрутнім положенні; правобічні городи позапералися й Татар ніде не пускали. Одначе, хоч як було хвилю невідрадне положення Дорошенка, то все таки Суховієві не вдалося підкопати популярність Дорошенка серед правобічних козаків та зєднати їх для себе. Ізза того не міг навіть прохарчувати свого війська на Правобережжі⁴⁾. Дорошенко зноваж звернувся універсалом до козаків та посполитих України. Зазначував, що їхній душевний ворог все старається між православними християнами заколотити незгодою братню любов, щоби з війни та кровопролиття мати для себе радість. Пригадував, як то Бог розвеселив нашу упадаючу Україну, коли Українці по обох боках Дніпра зєдналися, „під стародавній регімент нашого гетьманства“ згуртувались та тішились бажаним миром; одначе душевний ворог на спілку з тілесним ворогом бісурманином вивів будьтоби їм на поміч калгусолтана з ордами та Суховія з Запорожцями. Вони, спустошивши своїм довгим постоем усе Лівобережжя, перейшли на Правобічну Україну та обманюючи Українців своїми облудними листами, пустошать все огнем і мечем. Він же для оборони поставив по всіх шляхах на заставах свої війська, щоби розбивати ворожі відділи, де тільки вони появляться; ізза того білгородська орда⁵⁾

1) Ibid., с. 168, ч. 59. 2) Ibid., с. 152, ч. 51. 3) Ibid., с. 154, ч. 51.

4) Літопис Величка II, с. 169.

5) Білгородська орда відійшла з України на тиждень перед Різдвяними Святами (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 54, ч. 15 — оповідання ротмістра білгородського полку Карпа Бабкина, якого вислав Ромодановський 30. XII 1668 до Чигирин, куди прибув Бабкин 9. I. 1669 та пробувши там 12 днів, повернув 6. II. 1669 до Ромодановського). Очевидно, білгородська орда не покинула України тому, що Дорошенкові війська її громили, тільки в звязку з переговорами Дорошенка з Туреччиною, що він перед козацьким загалом скривав.

вже давно повернула до своєї землі. Заявляв, що змагає до повернення Україні бажаного мира і тому після наради з старшиною і запорожською черню переговорює з Москвою; одначе не зноситься він з Московщиною, щоби наводити на Україну московські війська, тільки щоби всіх Москвинів до одного із городів Київ, Переяслава, Чернигова, Ніжина й Остра повиводила і так в короткім часі Москвини, забравшись з України, жили в згоді з Українцями. Тому просив не здержувати проїждших Москвинів, що їхалиб до Чигирина, Київ і інших українських городів, або поверталиб звідтам, та щоби не жаліли для них хліба й соли, так як Українці їздять свобідно в московську землю. Вказував на це, що Москвини також бажають згоди, коли відпустили всіх полонених Українців. Вкінці зазначував, що цей стан з Московщиною треба задержати аж до хвилі, коли Українці дійдуть до „більших самих діл“¹⁾.

Після відходу білгородської орди зменшилися війська Суховія. Наступ на Чигирин йому не повівся; потерпівши велике поразення, відступили Суховієнківці й Татари за Тясмин. Після того попробували заатакувати війська Дорошенка в іншій місці; пішли до Вільшаної в корсунським полку²⁾, одначе й там не могли нічого вдіяти, тому що відпер їхній наступ та розгромив їх піхотний запорожський полковник Семен Корсунець, що в той час перебував з своїм полком у Вільшані³⁾. Відтак брацлавський полковник Григорій Дорошенко, що повернув з Лівобережжя до Канева⁴⁾, почав громити ворогів тими полками, що були при

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 6—7, ч. 2, Чигирин, 10. I. 1669. — Хоч Дорошенко вже 30. VIII. 1668 заключив з Туреччиною вступний договір в справі прилучення України на автономних правах до Туреччини й вів переговори в цій справі (гл. с. 202), одначе покищо не вважав відповідним зривати зовсім з Московщиною, а може навіть занепокоєний вістками про заходи Суховія у турецького султана (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 154, ч. 51/IV) дійсно широко писав 20 січня 1669 до білгородського воеводи Гр. Гр. Ромодановського: „...мы болше не желая невинного християнского кровопролития, наипаче желая между православнымъ любовного союзу и милости, а одолѣнія и побѣды надъ врази Креста святого, съ бусурманы разорвали дружбу нашу, который бусурманинъ, будучи на той сторонѣ Днѣпра со мною ордою, непріятельскимъ насиліемъ похотѣлъ нашимъ людямъ разоренія“. (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 53, ч. 15).

²⁾ Нинішній звенигородський повіт, 18 верстов від м. Городища.

³⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 7, ч. 2/2. Лист П. Дорошенка з Чигирина 14. I. 1669 до ніжинського полковника.

⁴⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 102; — Літ. Величка, II, с. 168; —

Михайло Драгоманов

нім; а Дорошенко вислав в слід за ворогом ці полки, що були при нім¹⁾. Проводив цими кінними й пішими полками „охотний“ полковник Іван Сірко²⁾, що від часу своєї утечі зі Слобідської України все боровся по боці гетьмана Дорошенка проти Суховія й Татар. Поступаючи в слід за ворогом Сірко розбив під Вільхівцем, 12 верстов від Канева, татарського мурзу Батирчу; тоді Суховієві Запорожці, побачивши по противнім боці Сірка, Гната Улановського й інших Запорожців, перейшли на бік Дорошенка. Суховій ледви спасся з життям, утікаючи тільки з п'ятьома чи п'ятнадцятьома вірними йому Запорожцями; Татари теж відступали з великими втратами, бо на полі бою посікли козаки більше як 4000 люда. Розбиті Суховій і Татари відступали до Дикого Поля повз Капустину Долину за Торговищу. Відступаючи післяв калга-солтан кілька тисяч орди на Лівобережжя, буцім то для захисту переяславського полковника Дмитрашка Райчі, а в дійсності ради грабунку й ясиру. Супроти того віззав Дорошенко свого брата Андрія, що перебував в Гадячі, як також Гадячан до поготівля на випадок татарського нападу³⁾.

Літ. Грабянки, с. 199. Сборникъ лѣтописей, с. 26; — Рігельман, ор. сіт. с. 107; — Яворницький, ор. сіт. с. 405.

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 53, ч. 15. — Лист П. Дорошенка з Чигирина 20. I. 1669 до білгородського воеводи Ромодановського.

²⁾ Ibid, с. 34, ч. 10/7—8, Листи П. Дорошенка з Чигирина, 26. I. 1669 до брата Андрія та до Гадячан.

³⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 34, ч. 10/7—8, листи П. Дорошенка до брата Андрія й Гадячан; — с. 113, ч. 24, лист Т. Бобровича до царя про події на Україні. (Бобрович зачерпнув ці відомості в Лебедині 5—6 лютого 1669 від Лебединця Феська Пилипченка); — с. 60, ч. 18, лист роменського отамана до конотопського сотника, присланий 15. II. 1669 цареві воеводою Григ. Семеновичем Куракіном. — Про цю подію Величко (ор. сіт. II, с. 169—170 і 177—178) пише хибно, що орда в нагороду за свої труди хотіла забрати в полон на Крим Суховія з його сторонниками. Довідавшись про це Суховій вислав послів на Січ з проханням о ратунок; з Січи вислано йому на поміч Сірка й Улановського. — Не аналізуючи цієї вістки Величка разом з противорічним її джерельним матеріалом, Яворницький (Історія запорожських козаковъ, т. II, с. 406—407) зробив з одної дві події. У нього Сірко й Улановський борються спершу в обороні Суховія (за Величком), підчеркуючи притім подану Величком безосновну згадку про Дорошенка, що „взаємную отъ того часу онъ противъ войска Низового Запорожского началъ въ сердцу своемъ имѣти злобу и вражду“: далі ні звідси, ні звідтам чомусь Сіркові не сподобався Суховій і він знов при Дорошенкові, а Суховій уходить до Татар і бісурманиться; відтак оповідає Яворницький про переговори Дорошенка з Татарами в справі видачі йому Суховія, а вкінці про бій Сірка з Татарами й Суховієм під Вільхівцем.

Відпираючи Суховія й Татар з Правобережжя, Дорошенко старався рівночасно підкопати силу Суховія на Лівобережжі. Передовсім хотів знищити його сторонника, переяславського полковника Райчу; задля того звертався до ніжинського полковника, щоби він, порозумівшись з іншими лівобічними полками, піймав цього зрадника та прислав до нього ¹⁾. Після перемоги над Суховієм на правім боці, Дорошенко вислав до Переяслава свого полковника Маматенка ²⁾; Дмитрашко Райча відступив на північ до с. Баришівки й звідтам відпирив Дорошкові війська ³⁾. Інші сторонники Суховія на Лівобережжі, як полковники прилуцький ⁴⁾ та полтавський утікли з ним і Татарами; на місце останнього став полтавським полковником Демян Гуджел ⁵⁾.

Після Різдва відійшов калга-солтан з ордами на Крим; з ним пішов також Суховій з своїми козаками, яких обоз розібрали Татари ⁶⁾. Вислані в слід за ними Дорошкові полки розбивали їх по дорозі ⁷⁾.

Не була це цілковита капітуляція Суховія й калги-солтана; останній пішов на Крим, щоби зібрати свіжу орду, залишаючи на заставі під Чорним лісом над р. Інгульцем Батирчу мурзу з 20.000 Татарів ⁸⁾.

II.

Після тієї побіди над Суховієм і Татарами Дорошенко знов був фактично гетьманом усієї України. Його друг і дорадник київський митрополит Йосиф Нелюбович Тукальський розіслав листи по українських городах, щоби по церквах Бога молили за благочестивого й Богом даного гетьмана Петра ⁹⁾. А Дорошенко

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 7, ч. 2/2, — Чигирин, 14. I. 1669.

²⁾ Ibid, с. 23, ч. 9 — Зізнання в Москві 29. I. 1669 післанця еп. Барановича, Єремія, ігумена Преображенського Максаковського монастиря.

³⁾ Ibid, с. 180, ч. 25, і с. 221, ч. 75/I — лист Суховія до Райчі.

⁴⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 182, ч. 25, лист бувшого прил. полк. Лазаря Горленка до нового Івана Маценка з Чортомлицького коша.

⁵⁾ Ibid, с. 23, ч. 9 — Зізнання ігумена Єремія в Москві 29. I. 1669. Бобровичеві знова оповідав полтавський священник Іван Прокопів, що Дорошенко прислав до Полтави полковника Костя Кубицького. (Ibid, с. 66, ч. 18).

⁶⁾ Ibid, с. 54, ч. 15 — оповідання Карпа Бабкина.

⁷⁾ Ibid, с. 61, ч. 18 — зізнання в „Розряді“ в Москві, 16. II. 1669 Якова Кушлянського й Федора Семенова, післанців Многогрішного.

⁸⁾ Ibid, с. 66, ч. 18 — лист Бобровича з д. 9. II. 1669 до царя.

⁹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 66, ч. 18.

писав до полковників, старшини й духовного чина на Лівобережжі, щоби вони складали йому присягу, а він їх прийме під свою гетьманську власть і піде їм помагати проти ворогів. Заявляв, що з християнської любови він є готовий жертвувати за них і за соборність України своє життя. Взивав, щоби не трималися сторонників Многогрішного, Кіяшка та Мурашки. Просив не докоряти йому за це, що він не прислав їм помічі, а не прислав їм він її тому, що не було на них насильного московського наступу. Зазначував, хай вони не думають, мовби то Московщина ізза своєї добродійности або ізза заходів сіверського гетьмана відступила від українських границь, тільки хай держаться його, тому що він „дбає не про один, тільки заразом про оба боки Дніпра й про всю Україну, щоб існувала нероздільно при цілости Божих церков, при ненарушенні вольностей й при побажанім мирі“¹⁾. В наслідок того всі полковники й сотники з Полтави, Лубен, Миргорода й інших лівобічних городів, навіть такі, що держалися передтим Суховія, почали зїздитися до Чигирина. Всі вони — як подає Бобрович — рішили держатися Дорошенка й були за тим, щоб оба береги Дніпра були в злуці з Московщиною, одначе щоби на Україні не було ні воєводів ні боярів ні жадних руських людей; щоби вони називалися тільки царськими слугами, одначе щоби тільки їхній гетьман давав їм накази про все; кудиж гетьман по царському наказові їм велить, туди вони всі готові, а гетьманом по обох боках Дніпра ніхто не сміє бути крім Петра Дорошенка²⁾. Все населення України є за тим, щоби він був гетьманом обох боків Дніпра, тому що він „старий козак і поля знає“, а Многогрішного ніхто не хоче й називають його мужицьким сином. На празник Різдва посилали лівобічна старшина й мешканці Дорошенкові живність, куниці та лисиці; хліба ні, тому що на Лівобіччі його мало так, що наколиб не спровадили його з Московщини, то українські городи запустилиб. Зноваж ті козаки, що були поперед з Суховієм, привезли до Чигирина Суховієву скриню з його письмами, печать, хоругви, литаври, бубни й сурми.³⁾

Сам Дорошенко не знаючи, які будуть висліди його переговорів з Туреччиною та сподіваючись повороту Суховія з новими ордами, вважав відповідним покищо не дразнити Москов-

¹⁾ Ibid, с. 115, ч. 24.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 113, ч. 24, с. 62, ч. 18.

³⁾ Ibid. с. 71, ч. 18 — лист Бобровича з 21. II. 1669 до царя.

щини. Ще в часі боїв з Суховієм, 15 грудня 1668 р. заставив він держаних у себе в полоні московських воєводів та людей ріжних чинів (було їх 75 в Чигирині, а 34 в Брацлаві) присягнути, що будуть боротися по його боці проти бісурман, ворогів так його як і Московщини; заявив їм, що коли прийде до цілковитого порозуміння з Московщиною, тоді їх всіх відпустить. Коли полонені йому присягнули, випустив їх з тюрми та велів їх розковати з кайдан, дав їм кожному по шубі, по шапці й чоботях і порозміщував їх у ріжних людей на харч. На обіді, на який запросив полонених московських воєводів та старшин, заявив Дорошенко, що бажає злуки України з Московщиною, одначе під умовою, щоб обі сторони Дніпра були разом та щоби не було на Україні московських воєводів, тільки щоби самі козацькі полковники збирали від населення податки. Наколиж одначе цар не схоче зєдинення усієї України, то тоді — говорив Дорошенко — „ми самі собою будемо“. А відпускаючи домів полоненого московського полковника Ягана Гульця, Дорошенко поручив йому сказати цареві, щоби випустив на волю козаків, за що він обіцював випустити на волю всіх воєводів ¹⁾. Ті самі бажання висловлював Дорошенко перед післанцем воєводи Шереметєва Подомовом, — а рівночасно Андрій Дорошенко, що переговорював з московським урядом в Гадячі за посередництвом Теофіля Бобровича ²⁾. Останнього бажав гетьман Дорошенко конче спровадити до Чигирина, чого цей лякався не знаючи, що його може там чекати ³⁾. Не знати, в якій цілі старався Дорошенко його спровадити; була тільки чутка в Чигирині, що Бобрович прийде від царя з жалуванням і шубами для Дорошенка й полковників ⁴⁾.

Переговорюючи з московським урядом Дорошенко не вірив в успіх тих переговорів; ходило йому про відвернення небезпеки з боку Московщини до часу, доки не запевнить собі турецької помочі. Переговори з Туреччиною держав Дорошенко

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 57, ч. 16, — звіт Гульця, 9. II. 1669.

²⁾ Костомарів, *op. cit.* Вѣстникъ Европы, 1879, т. IV, с. 598—601, 611—613. — Опісля переговорював Дорошенко з Ромодановським за посередництвом його посла Бабкина (*Ibid.* с. 613—614); кінець тому положив вибір гетьманом Многогрішного в Глухові 10—18 березня 1669 р. (*Ibid.* с. 614—626).

³⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 27—29, ч. 10, с. 67, ч. 18, листи Бобровича до царя з Лебедина, 17. I. і 23. II. 1669.

⁴⁾ Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 173, ч. 61. Оповідання Васьки Іванова.

в тайні¹⁾, а провадив їх за посередництвом свого посла у султана Портянки²⁾. Передовсім старався Дорошенко запевнити собі поміч білгородської орди; перші вістки про зносини Дорошенка з нею подав повернувший 9 лютого з полону з Чигирина московський полковник Яган Гульц³⁾; а інший Москвин Васька Іванов, що 17 лютого утік з того самого полону, оповідав, що Дорошенко післяв по білгородську орду і хоче на весні здобувати ці городи, що є під царською рукою⁴⁾.

Чи дійсно Дорошенко готовився до оружної розправи з Московщиною — годі сказати, тому що з початком лютого появився на південно-східних окраїнах України Суховій з Кримцями і проти нього мусів Дорошенко звернути свої військові сили. Вище згаданий Москвин Васька Іванов оповідав Бобровичеві, що 13 лютого Татари брали полон біля Чигирина, а Суховій з ордою стоїть на Диких Полях і бере полон між Дністром і Богом⁵⁾. З появою Суховія настав знова на Україні роздор. В перших днях березня оповідав Бобровичеві полтавський міщанин Яцко Петецький, що ця старшина з Полтави й інших лівобічних городів, яка поїхала до Дорошенка до Чигирина, вернулася назад, тому що є вісти, що Суховій з Запорожцями й ордою знова відзивається⁶⁾. Зноваж Многогрішний писав до царя, що полки полтавський, миргородський й лубенський, хоч повинуються Дорошенкові, одначе більше поглядають на Суховія⁷⁾.

Супроти того, що в Глухові вибрано Многогрішного лівобічним гетьманом⁸⁾, а Суховій знова появився на Україні, Дорошенко для ратування єдності України рішив скликати чорну раду. Притім мав на увазі полагодження справи злуки України з Туреччиною, бо саме тоді прибули до нього турецькі послы везир Магмут і паша Делівер. При них скликав Дорошенко на день 22 березня раду на р. Росаві біля Корсуня; на неї прибули

1) Бобрович писав в лютім 1669 цареві, що „деякі з козаків говорять в тайні, що на весну буде велике кровопролиття, а П. Дорошенко зносється з турецьким цісарем“. (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 29, ч. 10).

2) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103.

3) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 57, ч. 16.

4) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 172—173, ч. 61.

5) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 172, ч. 61.

6) Ibid. с. 173, ч. 61.

7) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 161—162, ч. 49 і с. 175, ч. 52 — листи з д. 10. V. і 22. V. 1669.

8) Костомарів, *op. cit.*, Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 614—626.

теж турецькі послы¹⁾. На раді було до 500 правобічних старшин, а до 20 лівобічних, між ними лубенський полковник Гамалія; з Запорожжя було 11 січовиків з осаулом. Гетьманом обох боків Дніпра вибрано П. Дорошенка й читано грамоту турецького султана, яку подав чаус. Було теж двох Поляків від полковника Піва, які поїхали на другий день після ради, що скінчилася 24 березня, з Дорошенком до Чигирину. Після ради козацькі старшини розїхалися домів; ходили чутки, що прибувши з Запорожжя козаки заміряли видати Суховія Дорошенкові²⁾. Дивні речі оповідав про раду Соболев Шереметєву. Він говорив, що Турки хотіли мати гетьманом Юрія Хмельницького, одначе він відмовився. Дорошенко мав обіцяти Туркам, що буде знимати хрести з церков, за що Турки обіцяли йому дідичне гетьманство. Зноваж Суховій мав прислати на цю раду 70 Запорожців з жаданням, щоби Дорошенко з турецьким султаном і Татарами не мирився, а йшов у поле на раду, на яку він теж прибуде з Запорожцями. Наколиб Дорошенко не послухав його візвання, тоді йому не сидіти в Чигирині. Цих 70 Запорожців не брало участі в раді, тільки провівши якийсь час наодині відійшли на Запорожжя. Турки обіцяли прислати около Великодня поміч; напроти них вислав Дорошенко наказного гетьмана Михайла Портянку³⁾. Інший утікач з Дорошенкового полону Москвин Кромин теж оповідав, що Турки хотіли зробити гетьманом Ю. Хмельницького, а Дорошенкові закидали, що він нестійний в своїй присязі. Юрась годився бути гетьманом, одначе заявив, що мусить ждати аж чернеча рада звільнить його від чернечих

¹⁾ Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103; — Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 137—138, ч. 35 (Оповідання перед Шереметєвим прапорщика Осипа Соболева, що 3. IV. утік з полону з Чигирина): — с. 137, ч. 35 (Оповідання поручника Тимофея Кромина, що 4. IV. уйшов з полону з Ведмедівки); — Костомарів, *ор. cit.* Вїстн. Евр. 1879, IV, с. 628—632; — Яворницький (Ист. запор. козаковъ II, с. 408—409) пише, що Дорошенко хотів одержати potwierдження від турецького султана. Султан видаючи, що Дорошенко нестійний в своїх обіцянках, тому що успів вже зрадити Польщу, Москву й Туреччину (?), відправив від себе послів до Корсуня та велів їм вибрати нового гетьмана для Правобережжя. Турецькі послы явилися до Корсуня в перших днях березня 1669 р. й відкрили там раду.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 145, ч. 40, 26. III. 1669 зізнання київських козаків Степана Бремїєнка й Вас. Глуценка перед воеводою Петром Вас. Шереметєвим.

³⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 138, ч. 35; — Яворницький (*ор. cit.* с. 409) подає, що посланцем Суховія до Дорошенка був полковник Ніс.

обітів¹⁾. Зноваж Самовидець оповідає, що козаки кричали на раді, що не хочуть бути підданими турецького султана. Дорошенко перед ними викручувався, що він тільки посилав жалобу на Татар тому, що не хочять йому помагати й на нього з Запорожцями стають; одначе не зважаючи на чернь прийняв згоду з турецьким султаном, вислав послів за санджаками та піддався цілковито султанові²⁾. Годі прийняти се, що турецькі послы, запрошені Дорошенком на раду, агітували проти нього; не могли також скликати ради, як це подає Яворницький³⁾, ані накидувати козакам своєї волі. Правдоподібно, що кандидатуру черця Гедеона Хмельницького на гетьмана висунули козаки, які хотіли держатися Московщини і тому були невдоволені з Дорошенка, що накладає з Турками.

Не зважаючи на неприхильність козаків до Туреччини, а не маючи крім неї иншого опертя, тому що Московщина й Польща стояли на становищі поділу України, рішив Дорошенко триматися Туреччини. Від неї потребував він в першу чергу помочі проти Суховія. Цього запорожська чорна рада на Чортомлицькім коші обрала дня 5 травня 1669 „в чин гетьманства постійного“⁴⁾. Після цього вибору звернувся Суховій до переяславського полковника Дмитрашка Райчі, що з с. Баришівки відпирав Дорошкові війська. Подавав, що він після свого вибору почав старатися про успокоєння й зєдинення обох боків України. Тому взивав Райчу, щоби він не приставав до инших, що нині відзиваються гетьманами, як Дорошенко й инший, не признаючи нікого гетьманом крім нього. Зазначував, що в короткім часі разом з запорожським військом та кримським ханом буде під Чигирином, а всім правобічним та лівобічним полковникам наказав зібратися на урочищі Цибульнику. Райчі поручав, що наколи почує він про місце його побуту, хай пришле до нього своїх послів, а сам хай залишиться на своїм місці аж до Суховієвого наказу. Подавав надію, що вкоротці всі діла увінчаються добрим успіхом, тому що Дорошенко не спротивиться тепер великій силі запорожського війська⁵⁾. Зноваж прилуцькому полковникові Іванові Маценкові доносив про свій „одноголосний“

¹⁾ Ibid., с. 137, ч. 35.

²⁾ Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103—104.

³⁾ Op. cit., с. 409.

⁴⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 180, ч. 25, і с. 221, ч. 75. Лист Суховія з Чортомлицького коша до переяславського полковника Д. Райчі.

⁵⁾ Акты Ю. З. Р. VIII, с. 180—181, ч. 25, с. 221—222, ч. 75/I.

вибір гетьманом та взивав, щоби він не дав звестися Дорошенкові, що бажає запродаати Україну в турецьке ярмо, та щоби в своїм крузі об'явив все те, що він йому пише. Предказував, що около Святої неділі почує про побут його з ордою під Чигирином, а тоді кожний, хто тепер не знає, цей знатиме, що Суховій має військові клейноти, вручені йому запорожським військом. Радив Маценкові застановитися над тим, щоби не пішли в неволю невинні люди як прості вівці за їхнім старшим проводом, тому що конче наступить хан з великими ордами, з ним та з запорожським військом для успокоєння України, а Дорошенко накладає ярмо на християнський рід, військові вільности й на них всіх¹⁾. Крім Суховія писав теж до Маценка бувший прилуцький полковник Лазар Горленко, що був з Суховієм на Чортомлицькій коші. Цей подавав вістку про вибір гетьманом Суховія, який явиться незадовго з Запорожцями й ордами під Чигирином²⁾. Ще перед тим писав до полковників переяславського й прилуцького з Бахчисараю кримський хан Аділь-Гірей; він обіцявав їм поміч та радив їм зіхатися в ціли вибору гетьмана такого, якого вони хочуть³⁾.

Затягнувши орду Суховій й Запорожці вийшли весною на Дорошенка⁴⁾; Кримцями проводив вже не сам калга-солтан, тільки Мурат солтан⁵⁾, який з 40.000 ордою осадився під Чорним Лісом. Після Великодня підходили Татари більше ніж тричі в околиці Чигирин, Жаботина й інших правобічних міст та забрали там багато людей, коней та худоби. Суховій постановив ціле літо стояти з ордою біля Чигирини й воювати. Послів, яких прислано з корсунської ради по одному від кожного полку на Запорожжя, велів Суховій одних вивішати на вербах, а других післав ханові. Останній не зважав на це, що турецькі послы веліли йому жити в дружбі з Дорошенком, тільки не слухаючи султана помагав Суховієві⁶⁾. Можливо, що Татари задумували

1) Ibid., с. 222, ч. 75/II, з коша на Чортомлику, 6.V 1669.

2) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 182, ч. 52. Далі радив Горленко Маценкові триматися радше Многогрішного ніж Дорошенка, або бути »двоєличною кятайкою сего времени будучи ко всякому, и то тебѣ лучше будетъ«.

3) Ibid. с. 173, ч. 52 з д. 22.IV 1669.

4) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 104.

5) Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. V, p. I, с. 77, ч. LXXXVIII. Копія листу Дорошенка з під Уманя, 26 VIII 1669 до каймакама.

6) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 161, ч. 49. Лист Многогрішного з Батурина, 10 V 1669 до царя.

позбутися опісля при допомозі Суховія турецької опіки, яка їм в тім часі досить надійла¹⁾.

Донський козак Обросим Телешов, що був послом від царя і патріярха Паїсія до Дорошенка й Тукальського, здаючи звіт з своєї подорожі в „Малоросійським приказі“ (16 травня 1669) оповідав теж, що в часі його побуту в Чигирині приходило багато Татарів тричі під Чигирин, Суботів, Крилів й інші правобічні городи та багато людей порубали й в полон забрали. А в суботу перед Томиною неділею післав Дорошенко на татарські шляхи в погоню за тими Татарами чигиринського полковника з полком числом більше як 1000 люда, щоби він пімстився над ними. Чигиринський міщанин оповідав Телешову, що під Чорним Лісом є багато Татарів. Суховій забив в кайдани 15 Дорошенкових післанців, висланих з корсунської ради на Запорожжя з листами, а відпустив Дорошенкові тільки 4 козаків. Натомість Дорошеико велів розкувати полонених у нього Запорожців, полковника Носа з товаришами більше як 40 січовиків, та сказав їм, що можуть жити в Чигирині або де схочуть. А вибравши з них трьох козаків, дав їм по коневі й зброї й післав їх на Запорожжя з листами. Є чутка, що Дорошенко бажає, щоби Запорожці вибрали собі гетьманом того, кого схочуть, тількиб не його ані Суховія, але радше Демяна Ігнатовича Многогрішного або Запорожця Савочку. Зноваж в Страстний тиждень прислав Сірко до Чигирина взятих в полон трьох татарських язиків, яких взяв на Подністровю; там громив він Татар, що вертали з Польщі з полоном, а скільки цих Татар було, того не знає. Самогож Сірка стрічав Телешов в часі свого повороту з Чигирина під городом Ведмедівкою, 15 верстов від Чигирина; їхав до Чигирина й заявив Телешову, що він брат православних та син східної церкви й не буде ніколи мати дружби з бісурманами. Біля Лубен заявляли козаки Телешову, що ніколи не відступлять від царя, а чернь з обох боків Дніпра проклинала Дорошенка, тому що він піддався Туркам²⁾. Дмитрашко Райча доносив воєводі Григ. Козловському, що Татари й Запорожці числом 20000 стоять на урочиші Цибульник³⁾; по иншим відомостям, що під Чор-

¹⁾ В 1668 р. після зложення могутнього хана Могамета Гірея з його уряду Порга веліла Татарам знищити їхні твердині; з того часу ідуть на вигнання та вертають з нього хани з роду Гіреїв по волі Порти, що старалася Крим ослабити для більшого забезпечення його приналежності до Туреччини. (N. Iorga: *Gesch. des osman. Reiches*, т. IV, с. 139).

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 187, ч. 54.

³⁾ Ibid. с. 207—208, ч. 65, лист Козловського з 10 V 1669 до царя.

ним Лісом, 30 верстов від Чигирина, числом 40000¹⁾). Суховій й Татари заміряли в неділю Трійці прибути під Чигирин²⁾). Супроти того Дорошенко писав по всіх городах, щоби були на поготівлю³⁾).

Сам Дорошенко й Сірко, вичікуючи приходу білгородської орди, збирали війська й задумували до приходу Суховія зміцнити своє становище на Лівобережжі; туди післали вони два козацькі полки, що переправились через Дніпро під Ржищевом⁴⁾). Приклонник Дорошенка, полковник Грицько Гамалія збирав козаків в Лубнях і готовився до походу на Батурин, резиденцію Многогрішного, після чого задумував розправитися з полковником Райчею. Дорошенко післав йому на поміч полковника Казина з 4000 козаками⁵⁾); до Гадяча знова вислав около 19 травня полковника Манжоса з 200 козаками, в слід за ним за чотири дні свою прибічну хоругву, числом теж 200 козаків, а 28 травня Джулаєнка з 300 козаками⁶⁾). До Золотоноші вислав Головаченка з полками⁷⁾), а сам з полковником Сірком задумував також після приходу білгородської орди удатися на Лівобіччя, полковниковіж кальницькому Лубенкові велів прибути з військом до Чигирина⁸⁾). До Многогрішного доходили вісти, що полки полтавський, миргородський й гадяцький пристали до Манжоса й ідуть до Ромен; до них приєднався опісля також лубенський полк і всі разом мали вдарити на Батурин. Воєводи настрашилися, а москалі утікали зі служби⁹⁾). Здавалося, що для Московщини й Многогрішного вибила остання година їхньої влади на Україні. До Многогрішного писав Дорошенко, жалуєчись на гніт козаків біля Ромен і в лубенському полку й жадаючи від нього закладників¹⁰⁾). Було це ніщо інше, як тільки визів до війни.

Одначе небезпека з боку Суховія для Правобережжя не дозволила Дорошенкові виправитися самому проти Многогрішного. Ще тільки вислав на Лівобережжя більше тисячки свого війська

1) Ibid. с. 202, ч. 61. 2) Ibid. с. 173, ч. 52. 3) Ibid. с. 208, ч. 65.

4) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 188—189, ч. 56. — Лист Козловського з 21 V 1669 до царя.

5) Ibid. с. 189, ч. 56, оповідання донського козака Васьки Андреева, що 14 V повернув з Кременчука до Переяслава.

6) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 164, ч. 40, оповідання Дворецького, що вийшов з чигиринського полону.

7) Акты Ю. З. Р. т. VIII, ст. 189, ч. 56, оповідання поручника Прокопа Суслова. 8) Ibid. с. 189—190.

9) Костомарів, *op. cit.* Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 634.

10) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 180, ч. 52. Чигирин, 17 V 1669.

з Іваном Канівцем, Носом і Перебийносом та частину Сіркового війська, а до Лубен, Лохвиці та Ромнів серденяцьку піхоту й козаків. З наказу гетьмана Дорошенка Гамалія на чолі полків лубенського й миргородського рушив проти Многогрішного, одначе недалеко Ромнів потерпів поразення від полковника Михайла Кіяшка; 400 козаків Гамалієвих згинуло, а більше як 150 дісталося в полон, між ними полковник Канівець і Гамаліїв писар Вдовиченко; забрав також Кіяшко Гамалієві литаври й хоругви¹⁾. На московський бік перейшов присланий Дорошенком полковник Гладкий, що зимував в Березані на північ від Переяслава, й получився з Райчею²⁾. Не запевнило це одначе Многогрішному переваги на Лівобережжі, тому що Гладкий виступив опісля знова проти нього³⁾; а полтавський полковник Филон Горкушенко писав до Многогрішного, щоби він не називав себе гетьманом, бо вони крім Дорошенка нікого за гетьмана не признають, та грозив йому війною⁴⁾.

В часі тих боїв на Лівобережжі Дорошенко бажав помиритися з Суховієм⁵⁾. Цей одначе, маючи за собою кримських та ногайських Татарів та всяку матеріальну підтримку з Криму⁶⁾, не думав миритися. Жадав від Дорошенка, щоби ішов на Запорожжя на чорну раду, та щоби віддав йому скарби Брюховецького⁷⁾. Разом з Татарами чинив Суховій на Україні крайнє спустошіння⁸⁾, тому що Татари розбрилися по цілій Україні, рабували, плюндрували, забирали в полон й убивали⁹⁾. З тієї причини Дорошенко й Тукальський вислали вдруге Михайла Портянку до ту-

1) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 32—33, ч. 6, лист Многогрішного з Батурина 14 VII 1669 до царя: — т. VIII, с. 271, ч. 110 і т. IX, с. 36—39, ч. 7 — листи царя з д. 24 і 31 VII до Дорошенка, щоби він забрав свої війська з Лівобережжя; — т. VIII, с. 202, ч. 61 — зізнання післанців Многогрішного в „Малоросійським приказі“ 24 V 1669

2) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 202, ч. 61.

3) Костомарів, *op. cit.* Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 634.

4) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 259, ч. 101 — з Полтави, 10 VII 1669.

5) Ibid, с. 230, ч. 79: — т. IX, с. 164, ч. 40.

6) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 167, ч. 50 — Кримський хан прислав на Запорожжя всякі запаси та сукна на кафтани (Ibid), а перевівсім хлібні запаси (Ibid. т. IX, с. 359, ч. 110).

7) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 167, ч. 50 — Оповідання збігців з чигиринського полону 15 V 1669.

8) Ibid., т. IX, с. 167, ч. 41 — Лист Барановича з 24 V 1669 до царя.

9) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 238, ч. 84, с. 259, ч. 100, с. 268, ч. 107.

рецького султана з жалобою на кримського хана, що помагав Суховієві. Дорошенко й Тукальський просили султана, щоби він позбавив хана його достоїнства, а надав ханство тому, хтоби держався Дорошенка¹⁾.

Суховій рушив під Чигирин²⁾, одначе не вдіявши нічого відступив на Капустину Долину на урочищі Цибульник біля Крилова. Сюди скликав Суховій раду, на яку взивав також Дорошенка, одначе цей відмовився³⁾. На цій раді доказував Суховій, що Україна в союзі з Кримом може устоятися, подібно як за Б. Хмельницького, проти Польщі й Московщини⁴⁾.

Тимчасом Дорошенко вийшов з Чигирина (16 VI)⁵⁾ й став з своїми військами в його околицях⁶⁾. Брат його Григорій й полковник Сірко з 2000 козаками осадовилися в Ладижині⁷⁾. Колиж Суховій вислав (25 червня) Степана Сулиму з 400 низовцями на човнах до Переволочної, Дорошенко, довідавшись про це, вибрав споміж зібраних у Крилові правобічних полків частину піхоти й кінниці та вислав на Переволочну. Дорошенківці вдарили несподівано на Сулиму в Переволочній, взяли його живцем в полон, його козаків вирубали, Переволочну зрабували, а самі уступили до Чигирина. Після того прибув сам Мурат солтан і Суховій з ордою, яка розбрилася по Правобережжі під Чигирин, Черкаси й Корсунь. Суховій вижидав ще більше Татарів, щоби здобути Чигирин⁸⁾. 7 липня був бій під Чигирином⁹⁾; Та-

¹⁾ Ibid., с. 229, ч. 79; — т. IX, с. 162—163, ч. 40.

²⁾ Ibid., т. VIII, с. 165, ч. 50 — Лист ніжинського воеводи І. Ржевського до царя.

³⁾ Ibid., с. 200, ч. 79. Оповідання бувшого київського полковника Вас. Дворецького, що 1 VI вийшов з чигиринського полону; — с. 250, ч. 94 — Оповідання Павла Матвеева, що вертаючи з очаківського полону був 14 VI 1669 в Чигирині.

⁴⁾ Ibid., с. 229, ч. 79; — т. IX, с. 162—163, ч. 40.

⁵⁾ Ibid., т. VIII, с. 250, ч. 94.

⁶⁾ Лїт. Самовидця, 2 вид., с. 105.

⁷⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 212, ч. 66 — Лист Козловського до царя з 21 V 1669. Прибувщі з Волощини до Києва дня 9 VII 1669 Греки Родіон Микулаїв й інші оповідали, що Григ. Дорошенко стояв під Тимонівкою (Ibid. с. 259, ч. 100).

⁸⁾ Ibid., т. IX, с. 33—34, ч. 6 — Лист Многогрішного до царя з д. 14 VII 1669. Многогрішний подає, що з Суховієм був калга-солтан, одначе сам Дорошенко в листі до каймакама-паші говорить, що в цім поході брав участь Мурат, а не калга (Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. LXXXVIII).

⁹⁾ Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 266, ч. 106.

тари побили, ранили й забрали в полон багато козаків та гонили за ними аж до самих воріт твердині. Чигирин одначе Татари не здобули й стали на чигиринських полях¹⁾. Дорошенко заперся в Чигирині, а Суховій став в близьких місцевостях²⁾. На його бік перейшов Юрій Хмельницький, що саме скинув чернечу рясу, та полки уманський, корсунський, торговицький, білоцерківський, паволоцький й кальницький³⁾.

Татари розбрилися по Україні й перешкаджали в часі жнив зібранню збіжжя, а Суховій — як жалівся Тукальський перед Гізелем — ще їм до цього принуку давав. Він запевнив Богуславців, що можуть спокійно виходити на жатву; колиж вони вийшли, тоді Татари 800 люда на полі посікли. Корсунцям дав Суховій на залогу 100 бісурман, що теж не давали їм спокійно жати на полі й допускалися насильств. Суховій величався, що видасть орді Чигирин, Черкаси й Канів, а коли це вдасться, то піде тоді з ордою на Лівобережжя. Тому Тукальський вважав, що тільки тоді населення буде тішитися спокоєм, коли стоятиме на чолі України Дорошенко, та просив Гізеля вставитися у царя, щоби він дав поміч Дорошенкові проти Татар. Він запевнював Гізеля, що цей „старий гетьман“ бажає жити в мирі з християнськими державами й буде все готовий до бою з бі-

1) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 267—268, ч. 107. Ці вісти приніс до Білої Церкви з Чигирин козак, а білоцерківський командант Ян Лобель доніс про це 12 VII Козловському.

2) Ibid., с. 250, ч. 95. Оповідання кіївських міщан воєводі Козловському.

3) Ibid., с. 262, ч. 104; с. 263, ч. 105. — Самовидець подає, що до Суховія перейшли полки уманський, корсунський, білоцерківський, паволоцький, брацлавський й могилівський (Літ. 2 вид., с. 105). — Митр. Тукальський в своїм листі з канівського монастиря, 31 VII 1669 до Ін. Гізеля говорить, що Суховій напав під Смілою на полковників корсунського, білоцерківського, уманського, торговицького й паволоцького, забрав їх в полон і змусив їх боротися по своїм боці, багато з них утікло з під Канева (Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 40, ч. 8). — Слід зазначити, що поданий в „Актах Ю. З. Р.“ заголовок цього листа не відповідає його змістові: в заголовку говориться, що Тукальський пише до Гізеля про кривди, які заподіяв на Україні Дорошенко, спустошивши її; в дійсности Тукальський, коли говорить, що „безбожный своеволникъ, запорожского головного въ тѣхъ христіанъ непріятели къ своему проклятому союзу, которымъ гетманомъ себѣ поставили силно войски поганскими“, то має на думці Суховія, а не Дорошенка. Зноваж Дорошенка називає Тукальський в цім листі не инакше як „панъ гетманъ“, „вѣрный гетманъ“ і „старой гетманъ“. (Ibid. с. 40—43).

сурманами, тільки щоби польський король та московський цар залишили козаків в спокою¹⁾.

Хоч Дорошенко знайшовся в скрутнім положенні, то одначе не думав уступити гетьманство Суховієві. Після нещасливого для нього бою під Чигирином, залишивши частину вірного війська в Крилові на заставі, щоби стерегло переходу через ріку Тясмин²⁾, подався сам з рештою свого війська через Черкаси³⁾ на р. Росаву⁴⁾. Хоч при нім залишилися тільки полки черкаський, чигиринський й серденяцький⁵⁾, він все таки ставши на Росі й Росаві напроти орди обезпечував спокій околичному населенню⁶⁾. Бажаючи зєднати собі козаків, Дорошенко скликав раду на р. Росаву⁷⁾, на яку прибув теж Суховій з Татарами. Козаки одначе не хотіли мати його за гетьмана, ані теж Дорошенка, тільки хотіли вибрати гетьманом Юрія Хмельницького⁸⁾.

Дорошенко видно не погоджувався з тим, щоби гетьманом був Юрась; бачучи, що вже від нього деякі полки відступили, а маючи ще при собі 6000 піхоти й сотню кінних та запобігаючи тому, щоби і ці полки, себто черкаський й канівський, від нього не відступили, а сподіваючися від Турчина послів з санджаками, пішов з своїми полками до Канева. Одначе в часі його переправи через р. Рось, недалеко устя до неї р. Росави, осадив його в с. Конончі Суховій з ордою. Там облягав Суховій Дорошенка 5 тижнів; вирятував Дорошенка турецький чавс, що прибувши з його післанцями до Сорок, вислав звідтам посольство до стар-

1) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 40—42, ч. 8.

2) Ibid., с. 42, ч. 8. 3) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 262, ч. 103.

4) Костомарів, *op. cit.*, Вѣстникъ Европы, 1879, т. V, с. 6.

5) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 263, ч. 105.

6) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 42, ч. 8.

7) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 212, ч. 66. — Греки Павло Іванів, Різон Зосимів, Іван Афанасєв та Мануйло Фотіїв оповідали, що Дорошенкові війська хотять на раду на р. Росаву, а Дорошенко на раду їхати не хоче. (Ibid. с. 214, ч. 69). Одначе ця вістка є безосновною, бо Дорошенко в листі з Черкас 15 VII 1669 до Райчі виразно взивав останнього, щоби він прибув на раду (Ibid., с. 262, ч. 104).

8) Ibid., с. 249, ч. 94, с. 262, ч. 104, с. 263, ч. 105. — Соловйов (Ист. Росс. кн. III, т. XII, с. 405) подає, що Суховій прибув з 3000 Запорожцями й 100000 Татарами дня 10 липня під Канів і став на Росаві. Дорошенко й Тукальський намовили Ю. Хмельницького оставити чернецтво й бути гетьманом, тому що в пей спосіб хотів Дорошенко уйти пімсти Суховія за знищення його війська під Переволочною. 16 липня прийшов Дорошенко до Канева й універсалами вівзав полковників на раду.

шини кримської орди, солтана Мурата, з наказом заперестати війну проти Дорошенка. Татари, хоч порубали козаків, що були з турецькими послами, то все таки повинувалися турецькому наказові й відступили від облоги; набравши на Україні полону відступили на Крим, супроти чого Суховій з своїми козаками відступив до Уманя. Там зложилася рада (23 VII) Суховієнківців, на якій зложено його з гетьманського уряду; гетьманом став уманський полковник Михайло Ханенко, а Суховій залишився при нім як генеральний писар. Нічого не скористав Юрій Хмельницький, що туди прибув шукати булави¹⁾.

III.

З хвилиною вибору гетьманом Михайла Ханенка не скінчилася політична роля серед козаків Суховія; як генеральний писар при боці Ханенка без сумніву давав напрям політиці свого наслідника. Цей сейчас після свого вибору звернувся до знаного сторонника Суховія переяславського полковника Дмитрашка Райчі. Повідомляв його, що „нині полковники й низове й городове товариство, після поклону Суховія за гетьманство мене на цей хлопотливий гетьманський чин обрали“, та заявляв, що буде „за вольности любої вітчизни навіть і до смерти стояти“. Просив його, щоби зчаства докучав Дорошенкові та подавав, що він з Суховієм, Запорожцями та з частиною орди, яку залишив солтан під Торговицею, заміряє йти під Чигирин на Дорошенка. Тому звернувся теж рівночасно до сіверського гетьмана Многогрішного, щоби він зібравши лівобічні полки йшов під Чигирин²⁾. В иншій листі до Многогрішного повторюючи своє попереднє прохання та свої пляни, Ханенко нарікав на Дорошенка, як шкідливого чоловіка, що обстоюючи гетьманський чин, щоб його нікому не віддати, а виправляючи собі вічне гетьманство без ради всіх, як правобічних так лівобічних полковників, піддався турецькому султанові та піддав Україну в подібне підданство, в яким досі є Молдавія й Волощина. Доносив, що на потвердження цієї угоди

¹⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 105—106; — Літ. Грабянки, с. 201—202; — Рігельман, *op. cit.*, с. 120—121; — Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 47—48, 9/IV: — с. 63, ч. 13/I; — Kluczycki, *op. cit.*, с. 456, ч. 214, с. 457, ч. 215, с. 502, ч. 239; — Hurmuzaki, *op. cit.*, с. 77, ч. 88 і с. 78, ч. 89. — Костомарів (*op. cit.*, Вѣстникъ Европы, 1879, т. V, с. 7) подає хибно, що рада в Умані й вибір Ханенка відбулися перед облогою Конончі.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 47—48, ч. 9/IV. — Лист Ханенка з Уманя, 23 VII 1669 до полк. Райчі.

прислав саме султан через своїх послів санджаки й алемтуй, себто по нашому бунчук, хоругов і булаву; одначе Запорожці, що держаться його й Суховія, не допустили їх до Дорошенка, задержуючи їх в Цекунівці над Дністром¹⁾.

Тимчасом Дорошенко після відходу солтана Мурата на Крим²⁾, рушив з своїми військами з під Канева до Лисянки, підчиняючи знов під свою владу полки, що перше від нього відстали, й пішов з ними під Умань³⁾. Тут скликав чорну раду, на якій вказуючи на руїну, яку спричинили козацькі усобиці, та складаючи в руки полковників й старшини булаву, просив, щоб його звільнили з того тягару; візвав козаків, щоби вибрали собі такого гетьмана, якийби зумів вдержати в руках розгуздане військо. Одначе козаки відповіли одноголосно, що вони не хочуть мати нікого иншого гетьманом крім нього, тому що ніхто не зуміє добре проводити військом. Тоді Дорошенко згодився прийняти знов булаву в свої руки. На цю раду прибув (25 VIII) також турецький посол Алі Ага капуджі паша з санджаками; він вручив Дорошкові булаву, хоругов, бунчук і шаблю як знаки турецької опіки. Принятий ввічливо козаками, подав успішно перед ними ціль свого посольства⁴⁾. Притім прочитано султанську грамоту, в якій султан приобіцював Україні вольности, опіку й таку автономію, якою тішилися Молдавія й Волощина та забезпечував Україну перед татарськими нападами⁵⁾. Разом з турецьким послом прибула теж білгородська орда⁶⁾, числом 12000 люда та 1000 Молдаван і стільки Волохів⁷⁾.

Відправляючи турецького посла, Дорошенко подав через

¹⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 43—44, ч. 9/I. — Лист Ханенка з Уманя, 9 VIII 1669 до Многогрішного.

²⁾ Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. 88, с. 78, ч. 89.

³⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, op. cit., с. 121; — Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 7.

⁴⁾ Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. 88 і с. 78—79, ч. 89. Копія листів Дорошенка з під Уманя, 26 VIII 1669 до каймакама-паші й до везира.

⁵⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 173—174, ч. 41: — Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 7—8. — N. Iorga: Gesch. des osm. Reiches, т. IV, с. 142.

⁶⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, op. cit., с. 121.

⁷⁾ Я. Єрлич: Latopisiec albo Kroniczka, т. II, Варшава 1853, с. 147.

Степан Качала

нього листи до каймакама й великого везиря. Каймакамові оповідав Дорошенко про велике нещастя й руїну України наслідком наїздів на неї калги-солтана в попереднім році та Мурата солтана в біжучім році. Цей останній напав на Україну з великим множеством Татарів, спалив і сплюндровав багато місцевостей й викликав незгоду між козаками; ізза чого частина козаків відмовила йому послуху, інші піддалися Москвинам, що було причиною кількох боїв. Після відходу Мурата солтана на Крим, успокоїв він при Божій допомозі збунтоване військо, що забажало знов з ним зєднатися. Тому задля добра вітчизни скликав він раду під Уманем, на якій зложив він в руки старшини булаву й просив вибрати собі іншого гетьмана, одначе вибрали знов його. Просив каймакама о заступництво у везиря, щоби велів кримському ханові й силістрійському паші помагати йому в разі потреби ордами кримською й білгородською та силістрійським військом проти Поляків і Москвинів¹). Везири доносили гетьману Дорошенку, що Алі Ага прибувши на Україну застав тут заколот, тому що Мурат солтан наїхав Україну якийсь час перед тим з татарською кримською ордою, нищив її огнем і мечем, забираючи в полон муштин і жінок. А маючи підчиненим собі нового гетьмана Суховієнка, що запряг вірність кримському ханові з численним козацьким військом, яке відмовило йому послугу, воював Мурат проти нього та вірних йому козаків. Щойно після відходу Мурата солтана зі здобичею на Крим на вернувся він невірних козаків, вказуючи їм на велику руїну, спричинену незгодою. Супроти того обі партії зложили раду під Уманем, на якій поручено йому далі гетьманство та зложив Алі Ага доповідь зі свого посольства. Опісля просив везиря, щоби поручив кримському ханові й силістрійському паші нести поміч йому в часі війни з Польщею й Московщиною²).

На цій раді під Уманем Ханенко й Суховій зробили згоду з Дорошенком та обіцяли прибути до Чигирина. Після того Дорошенко відступив до Чигирина, відправив турецького посла й вислав поміч полкам лубенському й гадяцькому, що при нім держалися. Під Лохвицею побила білгородська орда війська Мно-

¹) Hurmuzaki, op. cit., с. 77—78, ч. 88. — Цей каймакам називався правдоподібно Кара Мустафа, бо Йорґа (Gesch. des osmanischen Reiches, IV, с. 142) подає, що в часі облоги Кандії (22 V 1667—4 IX 1669) великим везирем Ахметом Кепрілі, був у каймакама Кари Мустафи післанець Дорошенка Грек Стамателло.

²) Hurmuzaki, op. cit., с. 78—79, ч. 89.

гогрішного, вибрала ясир і повернула назад, а Лівобережжя залишилося при Многогрішнім¹⁾.

Одначе Ханенко й Суховій не додержали Дорошенкові слова. Після відходу Дорошенка з під Уманя писав Ханенко до Многогрішного, щоб ішов разом з ним на Чигирин та що йому прийшло на поміч кількасот Татарів з Магмет Чілібеєм²⁾. Після Покрови привели Суховій та Юрій Хмельницький знова кримську орду проти Дорошенка. Дорошенко післав по білгородську орду, що була під рукою силістрійського паші, а сам з козаками пішов на стрічу Ханенка. Під Стеблемом, на захід від Корсуня, побідив Ханенко Дорошенка. Він схоронився до Стеблева, який Ханенко почав облягати. Сюди одначе наспів Сірко з своїми козаками й білгородською ордою, супроти чого Кримці мусли уходити, а за ними Суховій і Ханенко подались на Запорожжя; а Юрія Хмельницького схопила білгородська орда, запровадила його до Білгороду, а опісля до Царгороду, де його посаджено у вязниці Єдикулі. Дорошенко рушив на Умань, опанував його, знатніших старшин забрав до вязниці до Чигирина, а деяких велів стратити³⁾. Відходячи залишив в Умані полковника Жеребила з ордою⁴⁾. Білгородську орду порозміщував Дорошенко на зимівлю по Правобережжі, бажаючи ужити її до боротьби з Московщиною; одначе орда збунтовавшись набрала ясиру та повернула домів⁵⁾.

На закінчення подаю дещо про Суховія з пізнішого часу. Ще якийсь час після своєї утечі з Ханенком на Січ Суховій як генеральний писар посередничив між Ханенком а Кримом⁶⁾. Опісля покинув Ханенка, якого в 1670 р. признала гетьманом Польща⁷⁾,

¹⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, ор. cit., с. 121; — Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 81—82, ч. 20.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 44—47, ч. 9/II—III, з Уманя, 5 IX і 20 IX 1669.

³⁾ Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106—107; — Літ. Грабянки, с. 202—203; — Сборникъ лѣтописей, с. 27; — Рігельман, ор. cit., с. 122—123; — Костомарів, ор. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 9.

⁴⁾ Kluczycki, ор. cit., с. 462—463, ч. 221. Копія листу білоцерк. команданта, 21 XI 1669.

⁵⁾ Літ. Самовидця, с. 107—108; — Літ. Грабянки, с. 203; — Костомарів, l. cit.; — Kluczycki, ор. cit., с. 462—463, ч. 221 і с. 489, ч. 228.

⁶⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 227, ч. 54.

⁷⁾ В. Б. Антонович і В. А. Бец: Историческіе дѣятели Юго-зап. Россіи въ біографіяхъ и портретахъ, Київ 1886, с. 106.

та забравши з військової скарбниці 170 єфимків¹⁾ утік до Многогрішного²⁾. Коли в квітні 1672 р. обвинено Многогрішного о зраду супроти царя, то закидано йому, що посилав Суховія по Татарів³⁾. Одначе, як здається, ці закиди були безосновні, бо нема звісток, щоби Суховія увязнено разом з Многогрішним, тільки, що в березні 1672 р., після позбавлення Многогрішного гетьманства, між старшинами, що складали присягу на вірність цареві перед стрілецьким головою Григорієм Нєєловом є вичислені між иншими: „Города Конотопа полковникъ Андрей Денисовъ сынъ Мурашка, полковникъ Петръ Суховой“⁴⁾. Більше звісток в опублікованім джерельнім матеріалі про нього не маємо.

¹⁾ Так називалися московські талари в XVII ст.

²⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 284, ч. 69. — Лист Ханенка з Коша, 20 IX 1670 до Многогрішного.

³⁾ Ibid., с. 753—754, ч. 147.

⁴⁾ Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 818, ч. 150.